

Jasminka Zlokovic*
Diana Nenadic-Bilan**

Some determinants of content in performing parental role regarding the choice of child-rearing practices

– the research of pedagogic aspects of family relations –

UDC 37.018.1(047.31)
Original scientific article

Accepted: 5th November 2011
Confirmed: 20th February 2012

Summary: *Subjective experience of parenting plays an important role in parents' behavior and in their relationship to their children. Satisfaction, demands and stress resulting from parenting, including the sense of competence, are important dimensions that define relationships within a family and have an impact on child's development. The paper presents the results of research on parents' satisfaction and the choice of child-rearing practices. The research was conducted on a sample of 350 parents of pre-school children. The results have indicated that a higher number of respondents feel well in their parental role (74.8%). Attention should be drawn to the fact that parents feel satisfied even if they choose inappropriate educational methods or negative authoritarian communication, e.g. shouting (55.7%). The authors draw attention to the results of high satisfaction of parents who rarely or never talk to their children (95.4%) and do not explain their own experience of children's behavior (88.9%). The factor analysis has shown that the choice of child-rearing practices is affected by education, financial status, gender, family size, as well as some dimensions that make a family risky (alcoholism). The significance of parents' pedagogic education and partnership on a practical level is marginalized. The results of this research may contribute to better understanding of the complexity and importance of parental competences, as well as emphasize the need of studying parents' (and children's) abilities and skills when creating a partnership program, starting from pre-school educational institutions.*

Key words: *parenting, relations between parents and children, cohesion, communication, competences, satisfaction, child-rearing practices, meta-emotions.*

Uvod

Generacijama se prenosi poruka o važnosti obitelji i njezinu vodećem položaju u razvoju pojedinca te u sustavu vrijednosti društva. Obitelj je prva životna skupina kojoj pripadamo, prirodni socijalni sustav koji ima strukturu, funkcije, pravila, pojedinačne i međusobne uloge, načine komuniciranja, kao i suočavanja s problemima te njihovim rješavanjem. Kohezivnost, povezanost, međusobno povjerenje, odanost, podrška i trajnost međusobno pozitivnih odnosa trebaju biti obilježja svake obitelji (iako to, na žalost, uvijek i nije tako). Unatoč razlikama u pogledima na roditeljstvo, različite teorijske analize upozoravaju na važnost emocionalne dimenzije roditeljstva, odnosno važnost iskazivanja ljubavi i topline te prihvaćanja i responzivnosti prema djetetovim potrebama. Stoga je izuzetno značajna kvalitetna komunikacija kojom se na otvoren način izražava toplina i prihvaćanje dječjih potreba, ali i iskazuju zahtjevi i potrebe roditelja. Kvaliteta interakcije u obitelji prediktivna je za razvoj i prilagodbu djeteta, a stabilne karakteristike roditelja i odgojni postupci utječu na cjelokupan razvoj djeteta (Klarin, 2006.). Obitelj i njezino okruženje temeljni su kontekst unutar kojeg najmlađi stvaraju predodžbe o svijetu oko sebe, međuljudskim odnosima i unutar kojeg, među ostalim, razvijaju obrasce socijalne interakcije. Obitelj je primarna i realno očekivana sredina za poticanje razvoja, ostvarivanje zadovoljstva, privatnosti i intime. Tijekom velikih životnih kriza pripadnost obitelji i obiteljska podrška često imaju ključnu ulogu u preživljavanju pojedinca. Neprocjenjiv je značaj uloge roditelja u razumijevanju i zadovoljavanju životnih, socijalnih, intelektualnih, emocionalnih i drugih potreba djece.

S društvom mijenja se i razvija obitelj. Društvena uredenost, gospodarska razvijenost ili, pak, različiti vertikalni i horizontalni stresori utječu na funkcioniranje obitelji. K tome, s članovima obitelji čovjek obilježava sve važne faze svoga života *umatajući* ih u rituale i običaje zemlje u kojoj živi te naroda kojem pripada. Istraživanjem Bornsteina i suradnika (1998.) koje je obuhvatilo sedam kulturno različitih zemalja (Argentina, Belgija, Francuska, Izrael, Italija, Japan i SAD) uočene su značajne razlike koje su se mogle objasniti specifičnošću normi i odgojnih ciljeva unutar pojedine kulture. Ipak, pokazala se i velika sličnost među kulturama – u svima je dobiven visok stupanj majčina zadovoljstva roditeljskom ulogom.

Uvažujući značaj ekološke teorije – mikro i makrointeraktivnih odnosa (Bronfenbrenner, 1979.), valja istaknuti kako okolina utječe na obiteljski život nerijetko onoliko koliko to obiteljske *granice* dopuštaju. Ovo se prvenstveno odnosi na njihovu prostornu, emocionalnu i kognitivnu propusnost. Zatvorenost ili otvorenost obiteljskih *granica*, na koju nesumnjivo utječe i stupanj kohezivnosti i fleksibilnosti, rezultat je mnogobrojnih kompleksnih i interaktivnih činitelja

unutar obitelji i obiteljskih podsistema. Neminovno, izazovi vremena u kojem živimo odražavaju se i na obiteljske odnose i kvalitetu života svakog njezina člana što se, među ostalim, odnosi i na različite oblike osjećaja kompetencija (osobnih, profesionalnih, roditeljskih i dr.), osobne procjene zdravlja, sigurnosti ili, pak, osjećaja zadovoljstva – samim sobom, obitelji, drugim ljudima, neposrednom ili širom okolinom. Roditeljsko zadovoljstvo, zahtjevi i mogući stres koji proizlazi iz roditeljske uloge, kao i osobni osjećaj kompetencije, bitne su dimenzije koje određuju odnose unutar obitelji i utječu na razvoj djeteta (Sabatelli i Waldron, 1995.).

Uvjerenja o osobnoj kompetentnosti, sposobnostima, znanjima i vještinama, zadovoljstvu ili zdravlju imaju znatan utjecaj na ponašanje osobe i njezinu prilagodbu situacijama u kojima se nalazi. Smatra se kako takva uvjerenja mogu biti u većoj ili manjoj mjeri sukladna stvarnom stanju, a odstupanje od realnosti manifestira se kao osobno precjenjivanje ili podcjenjivanje. Subjektivan doživljaj kompetentnog roditeljstva, utemeljen na pozitivnim samoprocjenama roditelja, utjecat će na učinkovitost roditeljskih postupaka i stvaranje pozitivne emocionalne klime (Bornstein i sur., 1998.). Važnost subjektivnog doživljaja roditeljstva za razvoj djeteta ističe J. Belsky (1984.). Roditeljstvo koje je *osjetljivo za djetetove mogućnosti i razvojne zadatke* kao produkt ima brojne vrijedne razvojne rezultate među kojima se smatraju najvažnijima emocionalna sigurnost, neovisnost, socijalna kompetencija i intelektualna postignuća djeteta. Suprotno tomu, negativan subjektivni doživljaj roditeljstva, izražen kao manjak roditeljske kompetencije, i stres roditeljske uloge u značajnoj mjeri uvjetuju životnu krizu obama bračnim partnerima. Ovo može ugroziti djetetov razvoj zbog negativnih utjecaja u obitelji, primjene neželjenih odgojnih postupaka, neosjetljivosti za dječje potrebe, agresivnosti spram djeteta ili tjelesnog kažnjavanja.

Samopercepcija podrazumijeva osobnu interpretaciju viđenja sebe u nekim aktivnostima ili međusobnim odnosima kao osobni pogled na unutarnju i vanjsku zbilju. Govoreći o potrebi razmišljanja ili osviještenosti o vlastitom djelovanju Bruner (2000.: 68) smatra: „...*djeca i odrasli mogu razmišljati i korigirati svoje ideje ili pojmove kroz refleksiju ili metakogniciju*”. Roditeljstvo je složen odnos ponašanja, mišljenja i osjećaja, stoga je roditeljsku ulogu potrebno promatrati kroz prizmu metakognicije i metaemocije. Metakognicija roditeljske uloge kao promišljanje i propitivanje odgojnih *akcija* zapravo je samorefleksija osobne roditeljske djelotvornosti u kojoj roditelj postavlja sebi pitanja o učincima svojih odgojnih postupaka na zdravlje, rast i razvoj djeteta. Samorefleksija odgojnih djelovanja potiče razmišljanja o potrebama i pravima djece, posebice o pravu djeteta na razumijevanje, prihvaćanje i povjerenje. Na temelju prethodnih iskustava i spoznaja, odgovorni roditelji neprestance propituju svoju odgojnu praksu nastojeći biti prilagodljivi i osjetljivi na trenutačne potrebe djeteta. Refleksivan

roditelj sebi postavlja pitanja o razlozima djetetovih ponašanja, razmišljanja ili stavova. Roditelji mogu svoju *ulogu* promatrati između očekivanog i ostvarenog, a zbog percipiranog nesklada mogu se osjećati nedovoljno kompetentnima u roditeljskoj ulozi. Procjenu nekompetentnosti mogu pratiti negativne emocije – od nesigurnosti, nezadovoljstva, nervoze do lošeg raspoloženja i napetosti u obavljanju roditeljskih zadaća. Na značaj roditeljskih metaemocija kao roditeljskih osjećaja o osjećajima upućuju Gottman i suradnici (1997.). Rabe i pojam *struktura metaemocija* podrazumijevajući organizirani i strukturirani zbir emocija i kognicija o osobnim emocijama i emocijama drugih. Metaemocije neizravno utječu na roditeljsko i obiteljsko funkcioniranje. U longitudinalnom istraživanju Hooven i suradnici (1995.) analizirali su metaemocije roditelja predškolske djece i njihov utjecaj na obiteljsko ozračje i postignuća djece. Uzorkom su bili obuhvaćeni roditelji različite razine bračnog zadovoljstva. Analizirane su dvije varijable u metaemocijama roditelja – svjesnost o osobnoj žalosti i roditeljsko *upravljanje* djetetovom srđžbom, a vrh navedenih varijabli nazvan je upravljanjem emocijama. Rezultati pokazuju da je struktura metaemocija u snažnoj interakciji s bračnim odnosima i odnosima između roditelja i djece. Roditelji koji imaju visoko razvijenu vještinu upravljanja emocijama manje su neprijateljski raspoloženi te učestalije izražavaju pozitivne osjećaje u interakcijama. Istovremeno, djeca pokazuju manje znakova psihološkog stresa, imaju veću sposobnost usmjeravanja pažnje, bolje školsko postignuće te su manje sklona agresivnim igrama s vršnjacima. Doživljaj roditeljstva prema Čudina-Obradović i Obradović (2003.) *složen* je od zadovoljstva djetetom, samim sobom kao roditeljem, uspostavljenim odnosom između sebe i djeteta i njegovim razvojem. Smatraju da doživljaj roditeljstva može biti pozitivan, negativan ili pomiješanih predznaka.

U ispitivanjima kompetentnosti od roditelja se često očekuje i traži samopercepcija osobnih osjećaja u obnašanju roditeljskih zadaća. Unatoč mogućnostima davanja društveno očekivanih i poželjnih odgovora, samoprocjene o osobnim emocijama u roditeljskoj ulozi često predstavljaju dragocjen izvor informacija. Samopercepcija svjedoči o razini osviještenosti roditelja o njegovoj ulozi u životu djeteta te doprinosi cjelovitijem pogledu na osobnu pedagošku kompetentnost. S obzirom na različitosti pristupanja fenomenu roditeljstva i glavni opći cilj ovog rada, ne pretendiramo na teorijsku sveobuhvatnost nego dijelom upućujemo na kompleksnu ulogu roditelja kao i na važnost zadovoljstva ispitanika u obnašanju roditeljskih funkcija. Rezultati provedenog istraživanja upućuju na potrebu pružanja potpore roditeljima u podizanju razine roditeljskih kompetencija, posebice komunikacijskih i uspostavljanja discipline na razini institucionalnog predškolskog odgoja djece (od 3 do 6 godina). Značaj spomenutih kompetencija, ne zanemarujući sve ostale, poseban je u razvijanju pozitivne komunikacije, obiteljske kohezije te u razvijanju discipline i odgovornosti djeteta.

Metodologija istraživanja

Problem i cilj istraživanja podrazumijeva ispitivanje zadovoljstva u obnašanju roditeljske uloge kao jedne od ključnih dimenzija složenog konstrukta roditeljske kompetentnosti i povezanosti s odgojnim postupcima. Smatra se da osjećaji roditelja utječu na doživljaj osobne kompetentnosti u izvršavanju roditeljskih zadaća. S obzirom na osjećaj zadovoljstva i osobnih kompetencija (ali i osobnih ciljeva i vrijednosti) roditelji odabiru odgojne postupke, što neposredno utječe na razvoj i ponašanje djeteta. Roditeljski odgojni postupci i kontekst koji njihova primjena implicira ozračje su u kojem dijete percipira, interpretira i prihvaća ili ne prihvaća različite postupke roditelja. Procjenjuje se da izravan utjecaj na dijete imaju konkretni postupci roditelja, međutim roditeljski odgojni stil određuje kako će ih dijete interpretirati i prihvatiti. Roditeljski odgojni stil smatra se jednim od najvažnijih moderatora odgojnih utjecaja.

Rezultati istraživanja mogli bi pridonijeti boljem shvaćanju važnosti i složenosti roditeljskih kompetencija, u kojem osobne procjene zadovoljstva i odgojni postupci predstavljaju važan segment. Rezultati mogu upozoriti i na potrebu sustavnih individualnih pristupa potrebama roditelja i djece posebice pri stvaranju programa partnerstva. Programi partnerstva, unatoč prihvatljivosti dijela univerzalnih sadržaja, moraju pratiti stvarne pojedinačne potrebe svih njezinih korisnika (roditelja, skrbnika, djece). Očekuje se da dobiveni rezultati imaju, osim znanstvenog, i praktično primjenjivi značaj, posebice na ispitanoj skupini.

Uzorak istraživanja činilo je 350 ispitanika - roditelja djece-polaznika predškolskih ustanova u dobi od 3 do 6 godina života. U uzorak su bile uključene tri županije kao primarno selekcionirane jedinice (Zadarska, Šibensko-kninska i Splitsko-dalmatinska županija). S obzirom na spol ispitanika u uzorku je bilo 78 (22,3%) muškaraca i 272 (77,7%) žene, što još uvijek upućuje na prisutan stereotip o majci *zaduženoj* za brigu o odgoju djece i kontakte s odgojno-obrazovnom ustanovom. Prema obrazovnom statusu podjednako su zastupljeni ispitanici sa završenom srednjom školom i višom školom (169; 48,3%) ili fakultetom (169; 48,3%). Četvero ispitanika imalo je završenu osnovnu školu (1,1%), a osam ispitanika steklo je magisterij ili doktorat (2,3%). Podaci o obrazovnom statusu ispitanika u našem istraživanju upućuju na pristranost uzorka u korist obrazovanih ispitanika u odnosu na prosjek populacije¹.

S obzirom na bračni status u uzorku je najviše ispitanika u braku (N=318; 90,9%). Razvedenih ima 21 (6,0%), samohranih majki devet (2,6%), a udovaca/

¹ Prema državnim statističkim podacima, u Republici Hrvatskoj u dobnoj skupini od 35 do 44 godine, 23,7% građana ima osnovnu ili manju razinu obrazovanja; 59,5% građana ima srednju razinu obrazovanja, a 16,7% građana je višeg ili visokog obrazovnog statusa (*Žene i muškarci u Hrvatskoj*, 2009).

udovica dvoje (0,6%). U trenutku provedbe istraživanja 294 roditelja (84,0%) bila su zaposlena, a 36 ispitanika (10,3%) izjavilo je kako su povremeno zaposleni. Uzorak obuhvaća i devet nezaposlenih ispitanika (2,6%).

Subjektivna procjena materijalnog statusa ispitanika temelji se na teoriji socijalnog komparizma, odnosno procjeni vlastitog statusa u usporedbi sa statusima drugih (Wood, 1996). Najveći broj svoje materijalno stanje smatralo je osrednjim (N=203; 58,0%), 130 ispitanika (37,2%) materijalno stanje smatra dobrim, a sedmero (2 %) ga procjenjuje odličnim. Devetero (2,5 %) smatra da je lošeg materijalnog stanja, a jedan ispitanik (0,3 %) izjavljuje da je jako lošeg materijalnog stanja.

U uzorku je bila 181 obitelj s dvoje djece (51,7 %), 135 obitelji s jednim djetetom (38,6 %) te 30 obitelji s troje djece (8,6 %). Tri ispitanika imala su četvero djece (0,9 %) te jedan petero (0,3 %).

Metoda istraživanja: za potrebe istraživanja konstruiran je omnibus upitnik za roditelje. U jednoj skupini pitanja (XI. Odgojni postupci i odnosi u obitelji) prikupljeni su podaci o nekim oblicima odgojnih postupaka i učestalosti njihove primjene (*povisivanje glasa ili vikanje; zamolba djetetu da ispravi pogrešku; prijatna kaznom, ali ga se nikada ne kažnjavanja; prigovaranje djetetu; objašnjavanje djetetu kako je doživljeno njegovo ponašanje; ukidanje privilegija (gledanja televizije, korištenja računala, izlazaka); tjelesno kažnjavanje djeteta - pljuska, udaranje po stražnjici; razgovor s djetetom o razlozima njegova ponašanja; primjećivanje ponašanja djeteta bez poduzimanja ikakvih akcija*); kao reakcijama roditelja na neželjena ponašanja djece. S obzirom na učestalost primjene odgojnih postupaka ispitanici su svaku česticu pitanja procijenili na skali od četiri stupnja: *nikada, rijetko, često, uvijek*. Ispitana je i samopercepcija ispitanika o zadovoljstvu u ostvarivanju roditeljske uloge. Na pitanje kako se osjećaju u svojoj *roditeljskoj ulozi* od ponuđenih odgovora: *a) zadovoljno, b) uglavnom dobro, c) nesigurno, d) zabrinuto, e) nervozno*; ispitanici su intenzitet osjećaja procijenili na skali od tri stupnja: *nikada, ponekad, često*.

Istraživanje je provedeno tijekom 2009. – 2010. godine unutar dionice znanstvenog projekta „*Pedagoški aspekti odnosa u obitelji*“ (voditeljica J. Zloković, 2006., i suradnica D. Nenadić-Bilan). Upitnik je bio anonimn, a ispitanici su dobili detaljne upute o ispunjavanju upitnika i osnovnim ciljevima istraživanja.

Rezultati istraživanja i rasprava

Samopercepcija osjećaja zadovoljstva u roditeljskoj ulozi

Polazeći od značaja osobnih osjećaja u svezi s izvršavanjem temeljnih roditeljskih zadaća, u ovom smo istraživanju postavili ispitanicima pitanje: „*Koliko se često kao roditelji osjećate zadovoljno, dobro, nesigurno, zabrinuto ili nervozno?*“ Odgovori ispitanika prikazani su u tablici 1.

Tablica 1 – Samopercepcija osjećaja zadovoljstva s obzirom na roditeljsku ulogu

Osjećaj	Zadovoljno		Uglavnom dobro		Nesigurno		Zabrinuto		Nervozno	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Učestalost										
Nikada	31	8,9	2	0,6	67	19,1	11	3,1	38	10,9
Ponekad	160	45,7	86	24,6	254	72,6	244	69,7	267	76,3
Često	159	45,4	262	74,8	29	8,3	95	27,2	45	12,8
Ukupno	350	100	350	100	350	100	350	100	350	100

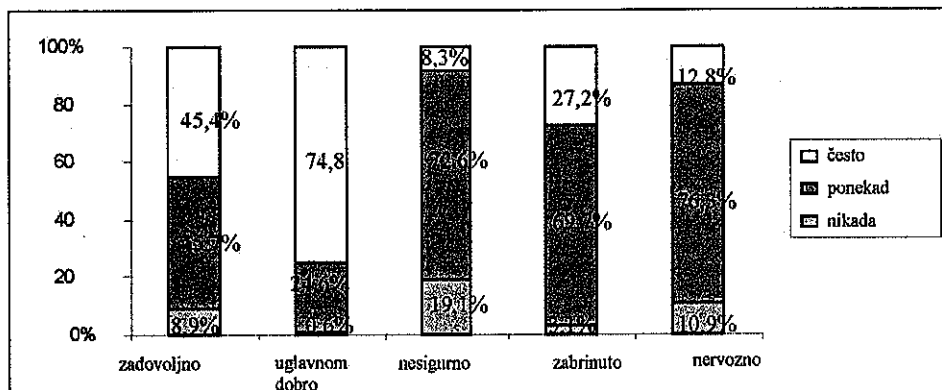
U ispitivanju osjećaja ispitanika pri obnašanju roditeljske uloge najučestalijim pokazali su se odgovori *uglavnom dobro* 74,8 % (N=262) i *zadovoljno* 45,4% (N=159), što je realno s obzirom na važnost roditelja u životu djece.

Samo *povremeno zadovoljno* je 45,7% ispitanika (N=160) ili tek *uglavnom dobro* osjeća se njih 24,6 % (N=86), što upućuje na potrebu ispitivanja razloga koji ove roditelje ograničavaju da se u obnašanju svoje roditeljske uloge češće osjećaju zadovoljnijima.

Valja obratiti pozornost na to da se veliki broj roditelja, njih 31 (8,9%), percipira u roditeljskoj ulozi *nikada zadovoljno*, što bi moglo upućivati na jedan aspekt obiteljskih rizika. Dakako, nije moguće donijeti zaključak samo na temelju ovog podatka bez obiteljske anamneze te timskog ispitivanja problema i potreba ovih obitelji, kako bi se roditeljima pomoglo da najbolje i sa zadovoljstvom ostvaruju sve svoje temeljne zadaće prema djeteta. Roditelj koji nije zadovoljan svojom ulogom vjerojatno će se u skladu s tom činjenicom i ponašati, što predstavlja određeni rizik u poticanju razvoja djeteta i pozitivnih ponašanja.

Ne treba zanemariti i činjenice da se pri ostvarivanju roditeljske uloge *često nesigurno* osjeća 29 (8,3%) ispitanika, *često zabrinuto* je čak 95 roditelja (27,2%), a veliki se broj njih percipira *nervozno* (N=45; 12,8%) (grafikon 1).

Grafikon 1. Osjećaji roditelja u ostvarivanju roditeljske uloge

Nesigurnost, zabrinutost ili nervoza osjećaji su koji ne pridonose zadovoljstvu, kvaliteti života, osobnom zdravlju, pozitivnim međusobnim odnosima ili primjerenom komunikaciji među partnerima ili u odnosima roditelja i djece. Ovi rezultati, s obzirom na zadnje tri skupine roditeljskih osjećaja, mogu upozoriti na ozbiljnije probleme velikog broja obitelji (sveukupno 200 ispitanika) kojima bi valjalo posvetiti više pozornosti te pružiti primjerenu multidisciplinarnu stručnu pomoć (informativnu, edukacijsku, savjetodavnu i dr.). Dobiveni rezultati upućuju na značajan broj roditelja kojima je potrebna potpora kako bi se osjećali u svojoj roditeljskoj ulozi zadovoljnije, sigurnije, manje zabrinuto ili, pak, nervozno što nerijetko podrazumijeva posezanje za neprimjerenim i neučinkovitim odgojnim postupcima. Neprimjereni odgojni postupci potenciraju slično ponašanje djece (teorija modeliranja) bilo prema roditeljima, vršnjacima, drugim ljudima ili prema sebi samome (rizični životni stilovi, samodestrukcija, ovisnosti i sl.). Budući, trenutačni ili *kontinuirani* osjećaji roditelja mogu ovisiti o nizu činitelja, a rezultati bi mogli pomoći u jasnijem određivanju programa partnerstva odgojitelja i roditelja djece predškolskog uzrasta.

Povezanost osjećaja roditelja i nekih varijabli

Ispitana je povezanosti osjećaja roditelja i nekih neovisnih te ovisnih varijabli (tablica 2).

Tablica 2 – Povezanosti osjećaja roditelja s nekim varijablama

Varijabela	Osjećaji roditelja				
	Zadovoljno	Uglavnom dobro	Nesigurno	Zabrinuto	Nervozno
Navika pušenja	++	---	-		
Pojava alkoholizma			+		
Obrazovni status					
Materijalni status		+			+
Broj djece				-	-
Broj članova kućanstva					
Spol	++			++	

* vjerojatna povezanost (više u: Nenadić-Bilan, 2011.: prilog br. 3: tablice od 82 do 99, koeficijenti kontingencije i χ^2).

Razlike u osjećaju zadovoljstva javljaju se s obzirom na navike pušenja (oblik ovisnosti), manji broj djece i spol ispitanika (žene). Ako materijalni status nije procijenjen niskim ili znatno slabijim od drugih ispitanika, smatramo ga činiteljem *uglavnom dobrog* osjećaja roditelja. Skrećemo pozornost na dobiveni podatak da se u osjećaju nesigurnosti ispitanici razlikuju s obzirom na pojavu alkoholizma u obitelji. Među ispitanicima javljaju se razlike u osjećaju zabrinutosti s obzirom na spol (žene) kao i u osjećaju nervoze. Što je materijalni status niži, ispitanici su se osjećali nervoznije. Razumljivo, nizak materijalni status utječe na pojavu mnogih stresora. Zanimljivo je da se ispitanici međusobno ne razlikuju po učestalosti pojedinih osjećaja s obzirom na obrazovni status, stambeni status i broj članova u obitelji kao neovisnih varijabli.

Osjećaji zadovoljstva u roditeljskoj ulozi i odgojni postupci

Ispitivanjem samopercepcije zadovoljstva u roditeljskoj ulozi i odabira odgojnih postupaka uočene su neke povezanosti. Prikazujemo rezultate o zadovoljstvu roditelja i primjeni verbalne kazne – *povišenog glasa ili vikanja* – kao reakcije na neprihvatljivo ponašanje djeteta (tablica 3).

Tablica 3 – Zadovoljstvo roditeljskom ulogom i verbalna kazna; povišeni glas ili vikanje

Odgoini postupci		Osjećaj roditelja		Zadovoljni u roditeljskoj ulozi			
				Nikada	Ponekad	Često	Ukupno
Povišeni glas ili vikanje	Često ili uvijek	N	2	61	146	209	
		%	100.0%	70.9%	55.7%	59.7%	
	Nikad ili rijetko	N	0	25	116	141	
		%	.0%	29.1%	44.3%	40.3%	
Ukupno		N	2	86	262	350	
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	
$X^2 = 7,580$; $C = 0,15$; $P = 0,023$							

Zadovoljno se osjeća 55,7 % roditelja (N=146) koji povisivanjem glasa ili vikanjem na dijete reagiraju na neprimjereno ponašanje. Zadovoljstvo roditelja može se objasniti izvjesnim olakšanjem koje vjerojatno osjećaju nakon što verbaliziraju nezadovoljstvo. Ovo moguće proizlazi i iz osjećaja da je roditelj verbalnom kaznom, umjesto neprimjerenog tjelesnog kažnjavanja, reagirao i upozorio dijete na potrebu promjene ponašanja. Iskazano zadovoljstvo može proizlaziti i iz brojnih drugih situacija, primjerice kad roditelji pokušavaju zadržati ili graditi autoritet povišenim glasom i vikanjem (što je pojava česta u obiteljskoj *pedagoškoj* praksi). Znanstvene spoznaje pokazuju suprotno pa činjenično stanje upućuje na potrebu informativno-edukativnog rada s ovim roditeljima. Vikanje se svrstava u nekvalitetnu komunikaciju (Gordon, 1996.), a kontinuirano i intenzivno vikanje kao oblik verbalnog napada, vrijeđanja i degradiranja svrstava se u oblik psihološkog zlostavljanja djeteta (Barnett i sur., 1997.; Zloković i Bilić, 2004.). Brojni autori smatraju kako različiti oblici emocionalnog zlostavljanja djece mogu izazvati mnoge negativne učinke – poteškoće u prilagodljivosti, probleme u ponašanju, agresivnost, povlačenje, neuspjeh u školi i dr. (Loader, 1998.; Urbanc, 2000.; Zloković i Bilić, 2004. i dr.).

Većina je ispitanika također zadovoljna (N=116; 44,3 %) ako nikada ili rijetko povisi glas na dijete, što bi moglo upućivati da upotrebljavaju druge odgojne postupke koji su učinkovitiji (razgovor, objašnjavanje).

S obzirom na *prijetnje kaznama* često se zadovoljno osjećaju roditelji (N=189; 72,1 %) koji nikada ili rijetko koriste ovaj postupak. No, isti osjećaj zadovoljstva ima i nezanemariv broj roditelja (N=73; 27,9%) koji postupaju suprotno (tablica 4).

Tablica 4 – Roditeljsko zadovoljstvo i prijetnja kaznom kao odgojnom mjerom

Osjećaj roditelja		Zadovoljni u roditeljskoj ulozi			Ukupno	
		Nikada	Ponekad	Često		
Odgojni postupci		N				
		Prijetnja kaznom	Često ili uvijek	N	2	37
%	100.0%			43.0%	27.9%	32.0%
Nikad ili rijetko	N		0	49	189	238
	%		.0%	57.0%	72.1%	68.0%
Ukupno		N	2	86	262	350
		%	100%	100%	100%	100%

$\chi^2 = 11,114; C = 0,18; P = 0,004$

Cilj je prijetnje kaznom, kao netjelesnog i psihološkog oblika kažnjavanja, spriječiti ponavljanje neprihvatljiva ponašanja. U suštini kažnjavanja stoji roditeljeva namjera da dijete osjeti nelagodu koja će osigurati da se takvo ponašanje ne ponovi (Maleš i Kušević, 2008.). S obzirom na to da prijetnja kaznom spada u tzv. ti-poruke koje impliciraju ne samo neprihvatanje negativnog ponašanja nego i samoga djeteta, realno je posumnjati u učinkovitost navedene reakcije roditelja. Kao i ostale ti-poruke, prijetnja kaznom može narušiti odnose prihvaćanja i povjerenja između roditelja i djece, stoga ne iznenađuje što se većina roditelja ne osjeća dobro nakon navedenog oblika discipliniranja djece.

Rezultati mnogih istraživanja pokazuju da kvalitetna obiteljska komunikacija doprinosi osobnom zadovoljstvu članova obitelji, boljem obiteljskom funkcioniranju te pozitivnom razvoju djece (Arendell, 1997.; Schaffer, 2001.; Glasser i Glasser, 2001.). Nekvalitetnu komunikaciju prati uporaba tzv. ti-poruka i jezika neprihvatanja (Gordon, 1996.), što je osnova autoritarnog odgojnog stila.

Prigovaranje, kao neprimjerena odgojna mjera negativno djeluje kako na dijete, tako i na roditelje. U ovom ispitivanju 76,3 % roditelja (N=200) zadovoljno je ako djetetu ne upućuje prigovore (tablica 5).

Tablica 5 – Zadovoljstvo u roditeljskoj ulozi i prigovor djetetu na njegovo ponašanje

Osjećaj roditelja			Zadovoljni u roditeljskoj ulozi			Ukupno
			Nikada	Ponekad	Često	
Prigovori upućeni djetetu	Često ili uvijek	N	2	45	62	109
		%	100.0%	52.3%	23.7%	31.1%
	Nikad ili rijetko	N	0	41	200	241
		%	.0%	47.7%	76.3%	68.9%
Ukupno		N	2	86	262	350
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

$\chi^2 = 29,251; C = 0,28; P = 0,000$

No, mnogi roditelji (N=62; 23,7 %) zadovoljni su ako djeci prigovore. Ovo vjerojatno proizlazi iz nedovoljnog poznavanja odgojnih *alternativa* vikanju i prigovaraju.

Objašnjavanje kao jedan od poželjnih odgojnih postupaka pripada autoritativnom (demokratskom) odgojnom stilu. Utvrđeno je da objašnjavanje kao odgojnu *metodu* i oblik razgovora ispitanici nedovoljno primjenjuju (tablica 6).

Tablica 6 – Zadovoljstvo u roditeljskoj ulozi i objašnjavanje poželjnog ponašanja djetetu

Osjećaj roditelja			Zadovoljni u roditeljskoj ulozi			Ukupno
			Nikada	Ponekad	Često	
Objašnjavanje	Često ili uvijek	N	0	22	29	51
		%	.0%	25.6%	11.1%	14.6%
	Nikad ili rijetko	N	2	64	233	299
		%	100.0%	74.4%	88.9%	85.4%
Ukupno		N	2	86	262	350
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

$\chi^2 = 11,298; C = 0,18; P = 0,004$

Veliki broj roditelja koji izjavljuju da se nikada ili rijetko koriste objašnjavanjem u roditeljskoj ulozi sebe također procjenjuju zadovoljnima (N=233; 88,9 %). Istovremeno, zadovoljno se osjeća manji broj roditelja koji djetetu objašnjavaju doživljaj njegova neprihvatljiva ponašanja (N=29; 11,1 %).

Čini se da objašnjavanje djetetu što je to neprimjereno u njegovom ponašanju i kako se primjereno ponašati u sličnim okolnostima velikom broju roditelja predstavlja izvjestan *napor*. Može se pretpostaviti da ja-poruke traže od roditelja kontrolu osobnog impulzivnog reagiranja te mijenjanje ustaljenih komunikacijskih navika putem ti-poruka, kao i pozornu introspekciju i svijest o vlastitim emocionalnim stanjima i postupcima.

Prema Gordonu (1996.), objašnjavanje ili tzv. ja-poruke poticajnije su za uspješan razvoj djeteta, kao i za uspostavljanje kvalitetnih odnosa između roditelja i djeteta. Osim toga, budući da izazivaju manje otpora, smatraju se djelotvornijim u promjeni neželjena ponašanja.

U uspostavljanju kvalitetnije komunikacije i odnosa uzajamnog prihvatanja i povjerenja značajna je otvorenost roditelja te spremnost i dostupnost za *razgovor i slušanje* (tablica 7).

Tablica 7 – Zadovoljstvo roditeljskom ulogom i razgovor s djetetom

Osjećaj roditelja		Zadovoljni u roditeljskoj ulozi			Ukupno	
		Nikada	Ponekad	Često		
Odgoini postupci						
Razgovor s djetetom	Često ili uvijek	N	0	14	12	26
		%	.0%	16.3%	4.6%	7.4%
	Nikad ili rijetko	N	2	72	250	324
		%	100.0%	83.7%	95.4%	92.6%
Ukupno		N	2	86	262	350
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

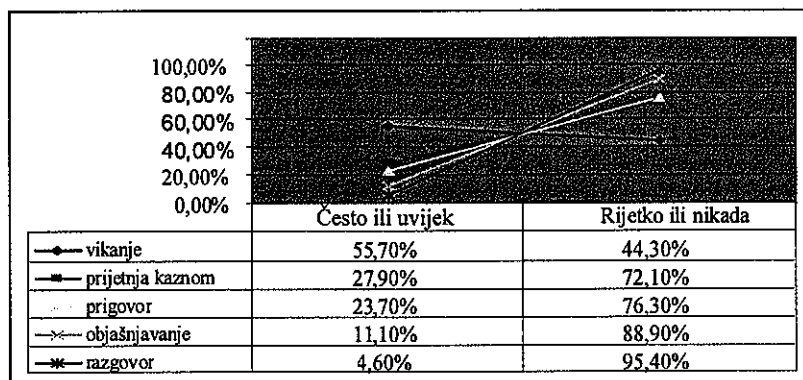
$$\chi^2 = 13,048; G = 0,19; P = 0,001$$

Zadovoljno se osjeća malo roditelja (N=12; 4,6 %) koji razgovaraju s djetetom o njegovu neprihvatljivu ponašanju. Iznenaduje podatak da isti osjećaj ima 95,4% roditelja (N=250) koji nikada ili rijetko s djetetom razgovaraju o

njihovu ponašanja. Moguće je da su roditelji opterećeni i umorni od svakodnevnih poslova i briga, željni osame i vremena posvećenog sebi. No, s obzirom na to da roditelji provode (i kvalitativno i kvantitativno) malo vremena s djecom (Zloković, 2011.), izbjegavanje razgovora s djetetom o neprihvatljivu ponašanju smatramo podatkom koji zahtijeva znanstvenu i stručnu pozornost. Vjerojatno je i da su roditelji neinformirani o mogućim posljedicama ignoriranja neprimjerenih ponašanja ili smatraju postupak *ignoriranja* učinkovitijim od suočavanja s uzrocima problema i uočenog ponašanja djeteta. Znanstvene činjenice ne idu u prilog takvim mišljenjima.

Odgojni postupci ispitanika s obzirom na njihov osjećaj zadovoljstva u roditeljskoj ulozi skupno su prikazani u grafikonu 2.

Grafikon 2. Zadovoljstvo ispitanika u roditeljskoj ulozi i odgojni postupci

Usporedbom različitih reakcija roditelja na neprihvatljiva ponašanja djeteta može se zaključiti da se ispitanici zadovoljno osjećaju u roditeljskoj ulozi kada češće viču, manje prijetje i prigovaraju, ali i rjeđe objašnjavaju osobni doživljaj nekog neprihvatljivog ponašanja, kao što i rjeđe s djecom razgovaraju o razlozima takvog ponašanja. Osjećaj dobrog raspoloženja u obnašanju roditeljske uloge izvjesno je posljedica isprepletenog i složenog djelovanja mnogih uzročnika te se ne može jednostrano pripisati isključivo djetetovu ponašanju ili posljedici poduzete odgojne *akcije* roditelja. No, može se uočiti tendencija prema boljem osjećanju roditelja kada izostaje reakcija na neprihvatljiva ponašanja djeteta.

Povezanost odgojnih postupaka roditelja s nekim demografskim varijablama

Ispitali smo postoje li i kakve su povezanosti odgojnih postupaka s nekim demografskim varijablama te onima koje obitelj mogu činiti rizičnima (tablica 8).

Tablica 8 – Povezanosti odgojnih postupaka roditelja s nekim varijablama

Demografske i neke dr. varijable Odgojni postupak	Spol	Obrazovni status	Materij. status	Broj član. u obitelji	Broj dijeca	Stamb. status	Navike pušenja	Pojava alkohol.
a. Primijeti, ne poduzima			++		+			
b. Poviši glas, vice				+				
c. Zamoli ispravu grešku								
d. Prijeti kaznom			-					
e. Prigovara	+		-	+	+	+		
f. Objasnjava doživljaj dj. ponašanja		+	-					
g. Ukida povlastice				++				+
h. Daje pljusku ili udara								+
i. Razgovara o razlozima ponašanja								

* *ne postoji povezanost* ***vjerojatnost povezanosti* (više u: Nenadić-Bilan, 2011.: prilog br. 3: tablice od 47 do 73, koeficijenti kontingencije i χ^2).

U odnosu na veći broj članova u obitelji ispitanici se razlikuju po primjeni odgojnih postupaka: vikanju, prigovaranju i ukidanju povlastica. S obzirom na viši obrazovni status, roditelji u odgoju rabe zamolbe da dijete ispravi pogrešku i objašnjavanje doživljaja njegova ponašanja. Uočen je izostanak reakcije na djetetovo neprihvatljivo ponašanje kod ispitanika s nižim materijalnim statusom. Ispitanici koji su imali bolji materijalni status razgovorali su s djecom o njihovu ponašanju. Veći broj djece u obitelji pojavljuje se bitnim u odnosu na izostanak reakcija na djetetova neprihvatljiva ponašanja i prigovaranje. Ako je stambeni status neriješen ili je on *privremena* karaktera (primjerice podstanarstvo, život odrasle djece s roditeljima), razlike se javljaju u dvama odgojnim postupcima: prijetnja kaznom i prigovaranje. Ako postoji alkoholizam u obitelji, značajnijim se očituju neki odgojni postupci – ukidanje povlastica i tjelesno kažnjavanje djece.

S obzirom na spol i navike konzumacije duhana, među ispitanicima se javlja razlika samo u učestalosti prigovaranja kao reakciji na djetetova neprihvatljiva ponašanja.

4. Zaključak

U suvremeno vrijeme zamjetni su različiti *pothvati* marginaliziranja značaja obitelji koji razjedinjuju obitelji, lišavaju roditeljski osjećaj njegova značaja i kompetentnosti u odgoju djece. Unatoč tomu ne postoji odgovarajuća zamjena za obitelj i njezine vrijednosti. Margaret Mead smatra da je: „*obitelj najčvršća institucija koju imamo i njoj dugujemo svoju ljudskost*“ (Aračić, Nikodem, 2010.: 295). Mišljenje o važnosti obitelji i u današnje vrijeme dijeli većina slavenskih naroda, a 99% Hrvata obitelj shvaća kao opće dobro i pridaje joj najveću životnu važnost (Aračić, Nikodem, 2010.). Ovo je optimističan podatak koji je pretpostavka mnogim aktivnostima koje se realno očekuju od odgojno-obrazovnih ustanova i lokalne sredine kako bi se roditeljima pomoglo u kvalitetnijem obnašanju njihove uloge.

U ostvarivanju kompleksne uloge roditelji se suočavaju i sa svojim metaemocijama, odnosno osjećajima kako se kao roditelji osjećaju, što doprinosi ne samo doživljaju osobne pedagoške kompetentnosti nego i cjelokupnom obiteljskom funkcioniranju. Promatrajući roditeljsku ulogu kroz prizmu metaemocija, u našem istraživanju veći broj ispitanika izjavljuje kako se uglavnom dobro osjeća u obnašanju roditeljske uloge (74,8%). Zahtjevi roditeljstva i stres te moguće poteškoće u suočavanju s izazovima suvremenog roditeljstva mogu doprinijeti dobivenim razlikama u učestalosti osjećaja zadovoljstva ispitanika. Veliki je broj ispitanika koji su izjavili da se osjećaju u roditeljskoj ulozi zabrinuto (27,2%), nervozno (12,8%), a valja obratiti pozornost i na ispitanike koji se osjećaju nesigurno (8,3%) u brizi za dijete. Ovo su ujedno i varijable koje su se pokazale povezane s nekim dimenzijama *rizičnih obitelji*. Značajnije povezanosti nalazimo kod roditelja koji su se osjećali nesigurno u roditeljskoj ulozi s pojavom alkoholizma u obitelji. Kod ispitanika koji se osjećaju nervozno u obnašanju roditeljske uloge nalazimo značajnije povezanosti s niskim materijalnim statusom.

Usporedbom različitih reakcija na djetetova neprimjerena ponašanja moguće je uočiti da roditelji rabe neke dimenzije autoritarnog odgoja (često vikanje, 55,7%) i pri tome se u svojoj ulozi osjećaju zadovoljno.

Zaključujemo da se veliki broj roditelja zadovoljno osjeća i kada izostaje njihova reakcija na djetetova neprimjerena ponašanja, primjerice, čak i kada izostaje objašnjavanje (88,9%) ili razgovor između roditelja i djeteta (95,4%). Poticanje socijalno prihvatljivog ponašanja od roditelja zahtijeva, osim pozitivnih

modela, i objašnjavanje i razgovor, što roditelji ispitanici u ovom istraživanju izbjegavaju i pri tome se zadovoljno osjećaju. Iako objašnjavanje i razgovor s djecom mogu nekim roditeljima predstavljati određeni napor i izvor stresa (posebice ako su neobrazovani, nezaposleni, egzistencijalno ugroženi, niskog socio-ekonomskog statusa i sl.), ovim istraživanjem to nije moguće zaključiti. Podaci o obrazovnom statusu ispitanika u našem istraživanju upućuju na pristranost uzorka u korist obrazovanih. Ispitanici nisu bili egzistencijalno ugroženi – veliki je broj ispitanika u trenutku ispitivanja bio stalno zaposlen (84%); mnogi ispitanici živjeli su u vlastitom stanu (51,2%) ili vlastitoj kući (18,9%); najveći broj ispitanika procijenio je svoje materijalno stanje osrednjim (58%) ili dobrim (37,2%).

Izbjegavanje objašnjavanja i razgovora s djecom može imati brojne negativne posljedice, posebice kada ono izostaje već u ranom predškolskom periodu. Suvremena istraživanja pokazuju da se postupno smanjuje zadovoljstvo roditeljstvom tijekom djetetova odrastanja, što je najintenzivnije između 10. i 12. godine života. Neslaganje roditelja i djeteta u dobi između četvrte i šeste godine smatra se značajno prediktivnim za neslaganje i u životnoj dobi između 13. i 15. godine (Obradović i Čudina-Obradović, 2001.).

Dobiveni rezultati upućuju na potrebu daljnjeg istraživanja ne samo roditeljskih metaemocija nego i sposobnosti regulacije emocija, odnosno njihove emocionalne kompetentnosti u suočavanju sa stresnim situacijama i izazovima roditeljstva. Prema nekim istraživanjima (Salovey i suradnici, 2002.), pojedinci koji uspješno reguliraju negativne emocije u stresnim situacijama rjeđe koriste pasivne strategije suočavanja s problemima (odustajanje, povlačenje, pasivnost). Emocionalno kompetentne osobe češće se aktivno suočavaju s problemom, odnosno prepoznaju i aktiviraju najučinkovitiju strategiju suočavanja s izvorom stresa.

Rezultati o pojedinim reakcijama na neprihvatljiva ponašanja djece ili izostanak očekivanih reakcija ukazuju na nedovoljno kvalitetnu obiteljsku komunikaciju, odnosno nedovoljno učestalu uporabu pozitivnih komunikacijskih umijeća. Nesigurnost ili negativne emocije u roditeljskim ulogama, kao i samopercipirana nervoza kod ispitanika, upućuju da je roditeljima potrebna pomoć i edukacija za kvalitetno roditeljstvo. I neki drugi rezultati, dobiveni ovim istraživanjem, upućuju na zaključak kako mnogo roditelja ne primjenjuje učinkovite i pozitivne odgojne mjere, a kod roditelja koji su skloni posegnuti za tjelesnim kažnjavanjem (5,70%) ili, pak, ignoriraju djetetovo neprimjereno ponašanje (14,6%) mogu se uspostaviti povezanosti i s drugim varijablama koje upućuju na roditelje u riziku (alkoholizam, neobrazovanost). Ne smije se zanemariti podatak da se tjelesnim kažnjavanjem služe roditelji u čijim je obiteljima prisutan alkoholizma. Dimenzije autoritarnog odgoja prisutnije su

kod obitelji s većim brojem djece, materijalno slabijim statusom i stambeno neriješenim pitanjem.

Odgodni postupci koje bismo mogli smatrati učinkovitijim (razgovor, objašnjavanje, zamolbe) povezani su s višim obrazovanjem roditelja i boljom procjenom materijalnog statusa.

Izneseni istraživački zaključci i znanstvene spoznaje, od kojih neke u ovome radu navodimo, upućuju na potrebu stvaranja pojedinačnih i *dinamičnih* programa partnerstva s roditeljima predškolske djece prateći njihove stvarne potrebe i mogućnosti te uvažujući činjenicu da je svaka obitelj *živi organizam*. Kvaliteta života podrazumijeva i realno utemeljene osjećaje kompetentnosti i zadovoljstva u roditeljskoj ulozi, čemu se u svakodnevnoj praksi i široj socijalnoj okolini ne posvećuje potrebna pozornost. Shvaćanje promjena u obitelji, njezinih potreba ili kriznih stanja može pridonijeti boljem sagledavanju različitih mogućnosti kojima se roditeljima može pružiti primjerena potpora pri ostvarivanju roditeljskih zadaća. S obzirom na mnoge probleme koji su primjetni u djece različitih životnih razdoblja (pubertet, adolescencija), smatramo da je podizanjem razine roditeljskih kompetencija u ranom predškolskom periodu potrebno poticati pozitivne odnose roditelja i djece. Budući da se u pedagoškoj praksi pojavljuju mnogi subjektivni ali i objektivni problemi (neoformljeni stručni timovi) koji umanjuju mogućnosti primjene široke lepeze različitih oblika stručno utemeljenog rada s roditeljima (pojedinačni i skupni oblici stručne potpore), ne treba podcijeniti značaj pomoći roditelja – roditelju, roditelja volontera (odgojitelja, pedagoga, psihologa, liječnika i dr.), inače nedovoljno *konzumiranih* u pedagoškoj praksi.

Literatura

1. Aračić, P., Nikodem, K. (2010.): Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu. Analiza osnovnih pokazatelja u razdoblju od 1999. do 2008. godine. *Bogoslovna Smotra* 80 (02): 623-642.
2. Arendell, T. (1997.): *A Social Constructionist Approach to Parenting*, u: Terry Arendell (ur.), *Contemporary Parenting*, London: SAGE Publications.
3. Barnett, W.O., Miller-Perrin, S.L. i Perrin, R.D. (1997.): *Family violence across the lifespan*, London: SAGE Publication.
4. Belsky, J. (1984.): The determinants of parenting: A process model. *Child Development* 55: 83-96.
5. Bornstein, M.H., Hanes, O.M., Azuma, H., Galperin, C., Maital, Sh., Ogino, M. (1998.): A crossnational study of self-evaluations and attributions in parenting: Argentine, Belgium, France, Israel, Italy, Japan and United States. *Development Psychology* 34: 662-676.

6. Bronfenbrenner. U. (1979.): *The Ecology of Human Development*, Cambridge: Harvard University Press.
7. Bruner, J., (2000.): *Kultura obrazovanja*, Zagreb: Educa, 68.
8. Čudina-Obradović, M., Obradović, J. (2003.): Potpora roditeljstvu-izazovi i mogućnosti. *Revija socijalne politike* 10 (01): 45-68.
9. Glasser, W., Glasser, C. (2001.): *Naći se i ostati zajedno – rješavanje zagonetke braka*, Zagreb: Alinea.
10. Gordon, T. (1996.): *Škola roditeljske djelotvornosti*, Zagreb: Poduzetništvo Jakić d.o.o.
11. Gottman, J. M., Katz, L.F., Hooven, C. (1997.): *Meta-Emotion-How families Communicate Emotionally*, New York: Lawrence Erlbaum Associate Inc.
12. Hooven, C., Gottman, J. M., Katz, L. F. (1995.): Parental meta-emotion structure predicts family and child outcomes. *Cognition and Emotion* 9 (02): 229-264.
13. Klarin, M. (2006.): *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
14. Loader, P. (1998.): Such a shame - A Consideration of Shame and Shaming Mechanisms in Families. *Child Abuse Review* 7(01): 44-58.
15. Maleš, D., Kušević, B. (2008.): Kako djeca doživljavaju kažnjavanje u obitelji?. *Dijete i društvo* 10 (01/02): 49-68.
16. Nenadić-Bilan, D. (2011.): *Model suradnje s roditeljima u predškolskoj prevenciji ovisnosti*. Neobjavljena doktorska disertacija, obranjena 8.03.2011., Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za pedagogiju (mentorstvo, prof. dr. sc. Jasminka Zloković).
17. Sabatelli, R. M., Waldron, R. J. (1995.): Measurement issues in the assessment of the experience of parenthood. *Journal of Marriage and the Family* 57: 969-980.
18. Salovey, P., Stroud, L. R., Woolery, A., Epel, E. S. (2002.): Perceived emotional intelligence, stress reactivity, and symptom reports: Further explorations using the Trait Meta-Mood Scale. *Psychology and Health* 17(05): 611-627.
19. Schaffer, H. R. (2001.): *Social Development*, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
20. Urbanc, K. (2000.): Neke specifičnosti emocionalnog zlostavljanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada* 7(02):183-196.
21. Zloković, J., Bilić, V. (2004.): *Fenomen maltretiranja djece*, Zagreb: Nakladna kuća Ljevak d.o.o.
22. Zloković, J. (2006.): *Pedagoški aspekti odnosa u obitelji*. Znanstveni projekt. Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH.
23. Zloković, J. (2011.): Kriza odgoja. Je li nam potreban socijalni i obiteljski «detoks»? *Iskanja – Vzgoja-pre-vzgoja* 29: 39-40, 19-31.
24. Wood, J. (1996.): What is social comparison and how should we study it?. *Personality and Social Psychology Bulletin* 22: 520-537.